

MICHEL FOUCAULT

*De woorden
en
de dingen*

*Een archeologie van
de menswetenschappen*

Vertaling: Walter van der Star

Boom | Amsterdam

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Institut Français des Pays-Bas/ Maison Descartes.

Oorspronkelijke uitgave: *Les mots et les choses (une archéologie des sciences humaines)*, Éditions Gallimard Parijs, 1966.

De vertaler werd in 2005 en 2006 ondersteund door Henk Oosterling en Aukje van Rooden.

© Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2006

Uitgave in paperback, 2012

© Glossarium, Uitgeverij Boom en Henk Oosterling

© Nawoord en bibliografie, Uitgeverij Boom en Walter van der Star

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Ontwerp binnenwerk: Leo de Bruin†, Ooij

Ontwerp omslag: Bas Smidt

ISBN 978 94 6105 900 0

NUR 730

Inhoud

Voorwoord	9

Deel I

Hoofdstuk 1: Las Meninas	23
Hoofdstuk 2: Het proza van de wereld	39
1. De vier overeenkomsten	39
2. De signaturen	49
3. De grenzen van de wereld	54
4. De schriftuur van de dingen	59
5. Het zijn van de taal	68
Hoofdstuk 3: Representeren	72
1. Don Quichot	72
2. De orde	76
3. Representatie van het teken	86
4. Verdubbeling van de representatie	92
5. Verbeelding van de gelijkenis	96
6. <i>Mathesis</i> en taxonomie	101
Hoofdstuk 4: Spreken	108
1. Kritiek en commentaar	108
2. Algemene grammatica	112
3. Theorie van het werkwoord	125
4. Geleding	130
5. Aanduiding	139
6. Afleiding	147
7. De vierhoek van de taal	153

Hoofdstuk 5: Classificeren	159
1. Wat de historici zeggen	159
2. Natuurlijke historie	162
3. Structuur	167
4. Onderscheidende kenmerken	174
5. Continuïteit en catastrofe	183
6. Monsters en fossielen	189
7. Het discours van de natuur	197

Hoofdstuk 6: Ruilen	205
1. Analyse van de rijkdom	205
2. Geld en prijs	208
3. Mercantilisme	214
4. Waarborg en prijs	222
5. Vorming van de waarde	233
6. Nut	240
7. De algemene tabel	246
8. Verlangen en voorstelling	253

Deel II

Hoofdstuk 7: De grenzen van de representatie	261
1. Het tijdperk van de geschiedenis	261
2. Maat van de arbeid	266
3. Organisatie van de levende wezens	271
4. Buiging van de woorden	279
5. Ideologie en kritiek	284
6. Objectieve syntheses	291

Hoofdstuk 8: Arbeid, leven, taal	299
1. De nieuwe empiriciteiten	299
2. Ricardo	302
3. Cuvier	314
4. Bopp	334
5. Taal als object	351

Hoofdstuk 9: De mens en zijn verdubbelingen	359
1. Terugkeer van de taal	359
2. De plaats van de koning	364
3. Analytiek van de eindigheid	369
4. Het empirische en het transcendentale	370
5. Het <i>cogito</i> en het ongedachte	381
6. Wijken en wederkeer van de oorsprong	388
7. Het discours en het zijn van de mens	396
8. De antropologische slaap	402
Hoofdstuk 10: De menswetenschappen	405
1. Het drievlak van het weten	405
2. De vorm van de menswetenschappen	410
3. De drie modellen	417
4. Geschiedenis	431
5. Psychoanalyse en etnologie	438
6.	453
Glossarium	455
Bibliografie	461
Nawoord van de vertaler	469

Dit boek dankt zijn ontstaan aan een tekst van Borges, aan de lach die tijdens het lezen ervan alle vertrouwde aspecten van het denken door elkaar schudde – van ons denken, van het denken dat verbonden is met onze tijd en onze geografie – en zo alle geordende vlakken en alle niveaus ondermijnende waarmee we de overvloed van wezens aan banden leggen en lang daarna nog onze eeuwenoude opvatting over het Zelfde en het Andere aan het wankelen bracht en ontregelde. In deze tekst wordt ‘een bepaalde Chinese encyclopedie’ aangehaald waarin geschreven staat dat de ‘dieren kunnen worden verdeeld in: a) toebehorend aan de Keizer, b) gebalsemd, c) getemd, d) speenvarkens, e) zeemeerminnen, f) fabeldieren, g) zwerfhonden, h) die welke in deze classificatie zijn opgenomen, i) die welke tekeergaan als dwazen, j) ontelbare, k) die welke zijn getekend met een fijn kameelharen penseel, l) enzovoort, m) die welke net een vaas gebroken hebben, n) die welke in de verte op vliegen lijken.’¹ Het wonderlijke van deze taxonomie is dat we met een sprong, dankzij wat ons in de fabel wordt voorgehouden als de exotische charme van een andere manier van denken, stuiten op de grenzen van de onze: de onverbloemde onmogelijkheid om *dat* te denken.

Maar wat is het dat we onmogelijk kunnen denken, en om welke onmogelijkheid gaat het? Aan elk van die merkwaardige rubrieken kan een exacte betekenis en een aanwijsbare inhoud worden toegekend: sommige ervan bevatten wel degelijk fantastische wezens – fabeldieren of zeemeerminnen; maar juist door ze in aparte categorieën onder te brengen, stelt de Chinese encyclopedie paal en perk aan hun besmettelijkheid; ze maakt een zorgvuldig onderscheid tussen werkelijk bestaande wezens (die als dwazen tekeergaan of net een vaas hebben gebroken) en wezens die uitsluitend thuishoren in het rijk van de verbeelding. Gevaarlijke mengvormen zijn bezworen, heraldiek en fabel worden terugverwezen naar hun verheven oorden; geen onvoorstelbare amfibieën, geen vleugels met klauwen, geen weerzinwekkende,

1. Borges, ‘De analytische taal van John Wilkins’, 122.

geschubde huid, geen polymorfe, duivelse koppen, geen vuurspuwende wezens. Hier heeft het monsterlijke geen invloed op echte lichamen en veroorzaakt het geen transformaties in het bestiarium van de verbeelding; het houdt zich niet schuil in de diepten van een of andere vreemde macht. Het zou zelfs niet eens deel uitmaken van deze classificatie als het niet doorgedrongen was in de lege ruimte, in het tussenwit dat deze wezens van elkaar scheidt. Het zijn niet de 'fabeldieren' die onmogelijk zijn, aangezien ze als zodanig worden aangeduid, maar de korte afstand die ze scheidt van zwerfhonden of dieren die in de verte op vliegen lijken. Wat de verbeelding en alle mogelijke manieren van denken te buiten gaat is simpelweg de alfabetische reeks (*a, b, c, d*) die elk van deze categorieën met alle andere verbindt.

Bovendien hebben we hier niet alleen te maken met de buitenissigheid van ongebruikelijke nevenschikkingen. We weten allemaal hoe verontrustend het kan zijn als uitersten elkaar raken of als dingen zonder enig onderling verband zomaar plotseling naast elkaar opduiken; alleen al de opsomming die ze allemaal op een hoop gooit heeft een betoverende kracht: 'Ik ben niet nuchter meer,' zei Eusthenes. 'Voor de rest van de dag valt er van mijn speeksel niets meer te vrezen voor: adders, amphisbenen, aneruduten, abedessimonen, alhartafs, ammobaten, apimao's, alhatrabans, aracten, asterionen, alcharaten, argen, aranae, ascalaben, attelaben, ascalaboten, aemorrhoiden...'² Maar in het speeksel van Eusthenes wemelt het van die wormen en slangen, van die slijmerige en bederfelijke wezens, evenals van de lettergrepen waarmee ze worden benoemd: daar hebben ze hun *gemeenschappelijke plaats*, net als de paraplu en de naaimachine op de snijtafel; maar hoe vreemd hun samenkomst ook mag lijken, ze is gebaseerd op dat *en*, dat *in*, dat *op*, die door hun tastbaarheid en vanzelfsprekendheid bewijzen dat een dergelijke nevenschikking mogelijk is. Het is hoogst onwaarschijnlijk dat aambeien, spinnen en ammobaten zich ooit op de tong van Eusthenes zullen vermengen, maar die gastvrije, gulzige mond bood ze ten slotte wel onderdak, een paleis waarin ze zouden kunnen samenleven.

De monsterlijkheid waarvan de opsomming van Borges is doortrokken bestaat er integendeel in dat de gemeenschappelijke grond waar dergelijke samenkomsten plaatsvinden, zelf is verwoest. On-

2. Rabelais, *Pantagruel*. *Het Derde en Vierde boek*, 446-447.

mogelijk is niet dat de dingen naast elkaar bestaan, maar de plek zelf waar ze naast elkaar zouden kunnen bestaan. De dieren ‘i) die welke tekeergaan als dwazen, j) ontelbare, k) die welke zijn getekend met een fijn kameelharen penseel’ – waar zouden ze elkaar ooit ontmoeten, behalve in de onstoffelijke stem waardoor ze worden opgesomd of op de bladzijde waarop ze zijn opgetekend? Waar zouden ze anders naast elkaar kunnen bestaan, behalve in de niet-plaats van de taal? Maar de taal die ze voor ons uitspreidt, schept slechts een ondenkbare ruimte. De belangrijkste categorie van dieren die ‘in de voorliggende classificatie zijn opgenomen’, met haar expliciete verwijzing naar voor ons vertrouwde paradoxen, maakt duidelijk genoeg dat we er nooit in zullen slagen om een stabiele relatie in termen van inhoud en houder te definiëren tussen elk van die verzamelingen en de verzameling waarin ze allemaal zijn opgenomen; als alle hier ingedeelde dieren zonder uitzondering in een van de vakken van deze rangschikking kunnen worden ondergebracht, maken alle andere daar dan geen deel van uit? En in welke ruimte zou die rangschikking op haar beurt een plaats krijgen? Het absurde vernietigt het *en* van de opsomming door het *in* waarin de opgesomde dingen zouden worden ingedeeld onmogelijk te maken. Borges voegt geen enkele figuur toe aan die atlas van het onmogelijke; nergens laat hij de vonk van de poëtische ontmoeting overspringen; hij gaat eenvoudig voorbij aan de minst voor de hand liggende, maar meest dringende noodzakelijkheid; hij ziet af van de locatie, de stille grond waarop wezens naast elkaar kunnen bestaan. Een verdwyntruc die verhuld blijft, of liever gezegd, summier wordt aangeduid door de volgorde van ons alfabet, die wordt geacht te dienen als (enige zichtbare) leidraad voor de opsommingen van een Chinese encyclopedie... Wat wordt geëlimineerd is, kortom, de beroemde ‘snijtafel’; en om Roussel iets van de eer te geven die hem nog steeds toekomt, gebruik ik het woord ‘tafel’ in twee over elkaar geschoven betekenissen: een vernikkelde, met rubber beklede tafel die in het wit is gehuld en die glimt onder een glazen zon die alle schaduwen verzwelgt – waarop de paraplu en de naaimachine elkaar een ogenblik lang of misschien zelfs voor altijd treffen; en een *tabula* of tabel, die het denken in staat stelt om de wezens te ordenen, in klassen te verdelen en te rangschikken aan de hand van namen waarmee hun identiteiten en hun verschillen worden aangeven – de tabel waarop taal en ruimte sinds mensenheugenis met elkaar verweven zijn.

Ik heb lange tijd moeten lachen om de tekst van Borges, maar niet zonder een zeker gevoel van onbehagen dat ik maar moeilijk kon onderdrukken. Misschien wel omdat in het kielzog ervan het vermoeden rees dat er een ergere wanorde bestaat dan die van het *onverenigbare*, van het bijeenbrengen van dingen die niet bij elkaar passen; daarmee bedoel ik de wanorde waarin fragmenten van een groot aantal mogelijke ordeningen oplichten die mogelijk zijn in de dimensie van het *heterocliete*, waar geen wetten of geometrie bestaan; dat woord moet in de meest strikt etymologische zin worden opgevat: de dingen zijn daar ‘neergelegd’, ‘geplaatst’, ‘gerangschikt’ op plekken die onderling zo sterk verschillen dat het onmogelijk is om een verblijfplaats voor ze te vinden, om een *gemeenschappelijke plaats* te definiëren die als algemene ondergrond zou kunnen dienen. *Utopieën* bieden troost: want hoewel ze geen plaats hebben in de werkelijkheid, bloeien ze desondanks op in een prachtige, egale ruimte; ze bieden uitzicht op steden met brede avenues en fraai aangelegde tuinen en op zorgeloze landen, ook al is de weg erheen een illusie. *Heterotopieën* zijn verontrustend, waarschijnlijk omdat ze heimelijk de taal ondermijnen, omdat ze het onmogelijk maken om tegelijk het ene *en* het andere te benoemen, omdat ze de vertrouwde namen aan stukken slaan of met elkaar verwarren, omdat ze bij voorbaat de ‘syntaxis’ vernietigen, niet alleen de syntaxis waarmee zinnen worden geconstrueerd, maar ook de minder zichtbare syntaxis die de woorden en de dingen (naast en tegenover elkaar) ‘bijeenhoudt’. Daarom maken utopieën fabels en discoursen mogelijk; ze liggen in dezelfde lijn als de taal en maken deel uit van de fundamentele dimensie van de *fabula*; heterotopieën (zoals ze zo vaak bij Borges te vinden zijn) leiden tot het verdorren van de taal, werpen de woorden terug op zichzelf en smoren elke mogelijkheid van een grammatica al in de kiem; ze ontbinden de mythen en maken de lyriek van de zinnen onvruchtbaar.

Het schijnt dat sommige afasiepatiënten er niet in slagen de verschillend gekleurde strengen wol die ze op een tafelblad voorgelegd krijgen op een coherente manier te classificeren; alsof die egale vierhoek niet kan dienen als een homogene, neutrale ruimte waarin de dingen tegelijkertijd zowel de ononderbroken orde van hun identiteiten of verschillen als het semantische veld van hun benaming zouden kunnen tonen. In die egale ruimte waar de dingen gewoonlijk ingedeeld en benoemd worden, zal de afasiepatiënt een veelvoud aan kleine, schif-

tende, fragmentarische gebieden samenstellen waarin naamloze overeenkomsten de dingen weer tot onsamenhangende eilandjes doen samenklonteren; in een hoek plaatst hij de lichtste strengen, in een andere de rode, ergens anders de strengen met een meer wollige consistentie, weer ergens anders de langere of paarsige of de strengen die tot een knot zijn samengebald. Maar die groeperingen beginnen nog maar net vorm aan te nemen of ze vallen alweer uiteen, want hoe beperkt hun grond van overeenkomst ook is, hij is nog te uitgebreid om niet onstabiel te zijn; en de patiënt gaat eindeloos door met het bijeenbrengen en weer splitsen van groepen, hij stapelt verschillende overeenkomsten op elkaar, vernietigt de meest voor de hand liggende, scheidt dingen die identiek zijn, gooit verschillende criteria op een hoop, wordt onrustig, begint opnieuw, raakt steeds meer in verwarring en staat ten slotte op de rand van een angstaanval.

Het ongemakkelijke gevoel dat ons aan het lachen brengt wanneer we Borges lezen is waarschijnlijk verwant aan de diepe ontredde van iemand wiens taal is vernietigd: het verlies van wat de plaats en de naam 'gemeenschappelijk' hebben. Atopie, afasie. Toch wijst de tekst van Borges in een andere richting; het mythische thuisland dat Borges toekent aan die vervorming van de classificatie die haar voor ons onvoorstelbaar maakt, aan die tabel die elke ruimtelijke samenhang ontbeert, is een specifiek gebied waarvan alleen al de naam voor het Westen een onuitputtelijk reservoir van utopieën vormt. Is China in onze dromen niet juist de uitverkoren *plek* van de *ruimte*? In het systeem van onze verbeelding is de Chinese cultuur de meest nauwgezette, meest hiërarchisch geordende, die zich het meest afsluit voor historische gebeurtenissen en het meest gehecht is aan een zuivere aaneengeslotenheid van de vlakke; we stellen ons haar voor als een beschaving van dijken en barrières onder het eeuwige gelaat van de hemel; we zien haar, verspreid en verstarde, over de hele oppervlakte van een ommuurde continent. Zelfs haar schrift gebruikt geen horizontale lijnen om de vluchtigheid van de stem te reproduceren; het richt de onbeweeglijke, nog herkenbare beelden van de dingen op in de vorm van kolommen. Zodat de door Borges aangehaalde Chinese encyclopedie en de taxonomie die daarin wordt voorgesteld leiden tot een soort denken zonder ruimte, tot woorden en categorieën zonder huis of haard, die echter in wezen geworteld zijn in een ceremoniële ruimte, overladen met complexe figuren, kruisende paden, vreemde plekken, geheime doorgan-

gen en onvoorziene verbindingen; aan het andere uiteinde van de aarde waarop wij wonen zou dus een cultuur bestaan die geheel is gewijd aan de indeling van de oppervlakte, maar die de verscheidenheid aan wezens niet onderbrengt in een van de ruimtes die ons juist in staat stellen te benoemen, te spreken en te denken.

Wanneer we een weloverwogen classificatie aanbrenge(n), wanneer we zeggen dat een kat en een hond minder op elkaar lijken dan twee hazewinden, ook als ze beide getemd of gebalsemd zijn, zelfs als ze beide tekeergaan als dwazen of net een vaas gebroken hebben, wat is dan de grondslag waarop we haar met zoveel zekerheid kunnen aanbrenge(n)? Op welke ‘tafel’, op grond van welk ruimtelijk stelsel van identiteiten, gelijkenissen en analogieën zijn we gewend om zoveel verschillende en vergelijkbare dingen te rangschikken? Wat is hun samenhang – die, zoals meteen duidelijk is, niet wordt bepaald door een noodzakelijke aaneenschakeling *a priori* of zich als een onmiddellijk waarneembare inhoud aan ons opdringt? Want het is geen kwestie van het onderling verbinden van gevolgen, maar van het vergelijken, isoleren, analyseren, aanpassen en ineenschuiven van concrete betekenissen; niets is onzekerder, niets is (althans schijnbaar) empirischer dan een orde onder de dingen aanbrenge(n); niets vereist een alertere blik of een getrouwere, flexibelere taal; niets verlangt nadrukkelijker dat we ons mee laten voeren door de woekering van eigenschappen en vormen. Toch zou ook een blik die daarvoor niet is toegerust in staat kunnen zijn om een aantal overeenkomstige figuren te vergelijken en weer andere van elkaar te onderscheiden op basis van een of ander verschil: in feite is er geen enkele overeenkomst, geen enkel onderscheid, zelfs niet in de meest onbevange(n) waarneming, dat niet het resultaat is van een specifieke bewerking of van de toepassing van een voorafgaand criterium. Een ‘systeem van elementen’ – een definitie van de segmenten waarmee overeenkomsten en verschillen zichtbaar kunnen worden gemaakt, van het soort variaties waardoor die segmenten kunnen worden beïnvloed, en ten slotte, van de grens waarboven er sprake is van verschil en waaronder er sprake is van gelijkenis – is zelfs voor het vaststellen van de meest eenvoudige orde onontbeerlijk. Orde is tegelijkertijd datgene wat in de dingen als innerlijke wet gegeven is en het verborge(n) netwerk dat in zekere zin bepaalt hoe ze tegenover elkaar staan en dat alleen bestaat in het raster dat wordt gecreëerd door een blik, een gewaarwording of een taal; en alleen in de lege vakken van dat schema

manifesteert die orde zich als een onderliggende aanwezigheid die in stilte wacht op het moment dat ze wordt uitgedrukt.

De fundamentele codes van een cultuur – die haar taal, haar waarnemingschema's, haar ruilhandelingen, haar technieken, haar waarden en de hiërarchie van haar praktijken bepalen – leggen van meet af aan voor ieder mens de empirische orde vast waarmee hij te maken zal krijgen en waarin hij zal moeten leven. Aan het andere uiteinde van het denkspectrum staan wetenschappelijke theorieën of filosofische interpretaties die verklaren waarom er over het algemeen een orde bestaat, aan welke universele wet ze gehoorzaamt, welk principe daar reenschap van kan geven en waarom juist die orde is aangebracht in plaats van een andere. Maar tussen die twee ver uiteengelegen gebieden bevindt zich een domein dat, al vervult het vooral een intermediaire rol, daarom niet minder fundamenteel is: het is vager, duisterder en ongetwijfeld ook minder gemakkelijk te analyseren. In dat domein bevindt zich een cultuur die, door zich haast onmerkbaar af te zetten tegen de door haar primaire codes voorgeschreven empirische ordeningen en er in eerste instantie afstand van te nemen, ervoor zorgt dat ze hun aanvankelijke transparantie verliezen, zich niet langer passief door hen laat doordringen, ontsnapt aan hun onmiddellijke, onzichtbare macht en zich voldoende weet te bevrijden om vast te stellen dat die ordeningen wellicht niet de enig mogelijke of de beste zijn; op dat moment ziet die cultuur zich geconfronteerd met het naakte feit dat zich achter de spontane orde dingen bevinden die uit zichzelf geordend kunnen worden, die tot een bepaalde onuitgesproken orde behoren, kortom, het feit dat er orde *is*. Alsof de cultuur, door zich gedeeltelijk te bevrijden van haar taalkundige, waarnemings- en praktische rasters, daarover weer een tweede raster schuift dat ze neutraliseert, dat ze door die verdubbeling zowel openbaart als uitsluit, en dat tegelijkertijd geconfronteerd wordt met de orde in zijn meest primitieve staat. In naam van die orde worden de codes van taal, waarneming en praktijk aan een kritiek onderworpen en deels ongeldig verklaard. Op basis van die orde, opgevat als positieve grond, zullen de algemene theorieën van de ordening van de dingen en de interpretaties die ze met zich meebrengt, worden geconstrueerd. Tussen de vooraf gecodeerde blik en de reflexieve kennis bevindt zich dus een tussengebied dat de orde als zodanig blootlegt: daar verschijnt ze, al naargelang de cultuur en de tijd, continu en trapsgewijs of verbrokken en discontinu, verbonden met de ruimte of tel-

kens opnieuw samengesteld onder druk van de tijd, verbonden met een reeks variabelen of gedefinieerd door afzonderlijke stelsels van logische verbanden, opgebouwd uit opeenvolgende of elkaar weerspiegelende gelijkenissen of gerangschikt rond steeds groeiende verschillen, enzovoort. Zodat dit ‘tussengebied’, voor zover het de modaliteiten van de orde tot uitdrukking brengt, zich als het meest fundamentele ontpopt: het gaat vooraf aan de woorden, waarnemingen en gebaren die vervolgens geacht worden er min of meer nauwkeurige en correcte vertalingen van te vormen (daarom speelt die ervaring van de orde in zijn pure, oorspronkelijke vorm altijd een kritische rol); het is meer solide, archaischer, minder dubbelzinnig en altijd ‘waarheidsgetrouwer’ dan de theorieën die aan die uitdrukkingen een expliciete vorm, een uitputtende toepassing of een filosofische grondslag proberen te geven. Tussen wat we de ordenende codes zouden kunnen noemen en het denken over de orde als zodanig bevindt zich in elke cultuur de zuivere ervaring van de orde en haar modaliteiten.

Deze studie is een poging om die ervaring te analyseren. Het is de bedoeling om te laten zien hoe ze zich sinds de zestiende eeuw in een cultuur als de onze heeft ontwikkeld: op welke wijze heeft onze cultuur – als we als het ware tegen de stroom in het spoor terugvolgen van de taal zoals zij werd gesproken, van de natuurlijke wezens zoals ze werden waargenomen en in groepen verzameld en van de ruil zoals hij werd beoefend – op welke wijze heeft onze cultuur tot uitdrukking gebracht dat er orde bestond en dat de ruil zijn wetten, de levende wezens hun regelmatigheid en de woorden hun aaneenschakeling en hun representatieve waarde te danken hadden aan de modaliteiten van die orde; welke modaliteiten van de orde zijn erkend, bevestigd en verbonden met ruimte en tijd, om een positieve grond te scheppen voor de kennis die wordt toegepast in de grammatica en de filologie, in de natuurlijke historie en de biologie, in de leer van de rijkdommen en de politieke economie. Duidelijk is dat een dergelijke analyse geen deel uitmaakt van de ideeën- of de wetenschapsgeschiedenis: het doel van dit onderzoek is eerder om te ontdekken op basis waarvan kennis en theorieën mogelijk werden; volgens welke ruimtelijke ordening het weten zich heeft gevormd; op grond van welk historisch *a priori* en van welke positiviteit ideeën konden ontstaan, wetenschappen zich ontwikkelen, ervaringen in filosofieën worden uitgedrukt en rationele

stelsels worden gevormd, mogelijk alleen om kort daarna alweer uiteen te vallen en te verdwijnen. Het betreft hier dus zeker geen beschrijving van de ontwikkeling van de kennis in de richting van een objectiviteit waarin onze hedendaagse kennis zich eindelijk kan herkennen; wat ik aan het licht zou willen brengen is het epistemologische veld, het *epistèmè* waarin de kennis, los van alle criteria die verwijzen naar haar rationele waarde of haar objectieve vormen, haar positiviteit grondvest en zodoende uitdrukking geeft aan een geschiedenis die niet die van haar groeiende vervolmaking is, maar eerder die van haar mogelijkhedenvoorwaarden; wat uit dat relaas naar voren moet komen zijn de configuraties in het kennisdomein die hebben geleid tot de verschillende vormen van empirische kennis. Het betreft dus eerder een ‘archeologie’ dan een geschiedenis in de traditionele betekenis van het woord.³

Dit archeologische onderzoek heeft twee grote discontinuïteiten in de *epistèmè* van de westerse cultuur blootgelegd: de eerste luidt de klassieke periode in (ongeveer midden zeventiende eeuw) en de tweede markeert de aanvang van onze moderniteit aan het begin van de negentiende eeuw. De orde op grond waarvan we tegenwoordig denken heeft niet dezelfde modaliteit als die van de klassieke denkers. De indruk mag dan wel bestaan dat de Europese rede vanaf de renaissance tot onze tijd een haast ononderbroken ontwikkeling heeft doorge- [14] maakt, we mogen dan wel denken dat de classificatie van Linnaeus in min of meer aangepaste vorm nog steeds een bepaalde geldigheid bezit, dat Condillacs theorie van de waarde tot op zekere hoogte terug te vinden is in het marginalisme van de negentiende eeuw, dat Keynes zich wel degelijk bewust was van de overeenkomsten tussen zijn eigen analyses en die van Cantillon, dat het betoog van de *Grammaire générale* (zoals we het aantreffen bij de schrijvers van *Port-Royal* of bij Beauzée) niet zo ver afstaat van onze tegenwoordige taalkunde – die hele zogenaamde continuïteit op het gebied van ideeën en thema’s is ongetwijfeld slechts oppervlakkige schijn; op het archeologische vlak zien we dat het systeem van positiviteiten op het breukvlak van de achtentiende en de negentiende eeuw een radicale transformatie heeft ondergaan. Niet dat de rede enige vooruitgang heeft geboekt; wat grondig

3. De methodologische problemen die door een dergelijke ‘archeologie’ worden opgeworpen zullen in een volgend boek worden onderzocht (*Archéologie du savoir* 1969 – n.v.d.v.).

was veranderd was de modaliteit van de dingen en van de orde waarin ze waren ingedeeld voordat ze aan het weten werden voorgelegd. Als de natuurlijke historie van Tournefort, Linnaeus en Buffon al met iets anders dan zichzelf in verband kan worden gebracht, dan is het niet met de biologie, de vergelijkende anatomie van Cuvier of de evolutietheorie van Darwin, maar met de algemene grammatica van Beauzée en de analyse van geld en rijkdom die we aantreffen bij Law, Véron de Forbonnais of Turgot. Het is heel goed mogelijk dat kennis erin slaagt kennis te verwekken en dat ideeën zichzelf veranderen en op elkaar inwerken (maar hoe? – tot op heden hebben de historici ons daar geen uitsluitsel over kunnen geven); één ding is in ieder geval zeker, namelijk dat de archeologie, die zich richt op de algemene ruimte van het weten, op haar configuraties en op de modaliteit van de dingen die daarin verschijnen, systemen van gelijktijdigheid definieert, evenals de noodzakelijke en toereikende reeks mutaties waarmee de overgang naar een nieuwe positiviteit kan worden omschreven.

Op die manier heeft de analyse kunnen aantonen welke samenhang er gedurende de hele klassieke periode bestond tussen de theorie van de representatie en de theorieën van de taal, van de natuurlijke orde en van de rijkdom en de waarde. Het is die configuratie die vanaf de negentiende eeuw volkomen verandert; de theorie van de representatie verdwijnt als algemene grondslag van alle mogelijke ordeningen; op haar beurt valt ook de taal weg als spontane tabel en oorspronkelijk raamwerk van de dingen, als onontbeerlijke verbinding tussen de representatie en het bestaande; een diepe historiciteit dringt door tot de kern van de dingen, isoleert en definieert ze binnen hun eigen samenhang en onderwerpt ze aan ordeningsprincipes die geïmpliceerd worden door het continue verloop van de tijd; de analyse van de ruil en het geld maakt plaats voor het onderzoek naar de productie, en de analyse van het organisme verdringt het onderzoek naar taxonomische kenmerken; en bovenal, de taal verliest haar bevoorrechte positie en wordt zelf een historische figuur die nauw samenhangt met de dichtheid van haar eigen verleden. Maar naarmate de dingen meer op zichzelf

15] betrokken raken, naarmate ze het principe van hun verstaanbaarheid uitsluitend in hun toekomstige ontwikkeling zoeken en de ruimte van de representatie verlaten, betreedt de mens op zijn beurt voor het eerst het domein van het westerse weten. Vreemd genoeg is de mens – waarvan de studie in naïeve ogen doorgaat voor het oudste onderzoek sinds

Socrates – waarschijnlijk niet veel meer dan een kleine scheuring in de orde van de dingen, of in ieder geval een configuratie waarvan de contouren worden bepaald door de nieuwe positie die hij nog maar kort geleden in het domein van het weten heeft ingenomen. Daaraan hebben we het ontstaan te danken van alle hersenschimmen van de nieuwe humanismen, van alle gemakkelijke oplossingen van een ‘antropologie’ opgevat als algemene, halfpositieve en halffilosofische reflectie op de mens. Het is dan ook een troost en een hele geruststelling om te bedenken dat de mens slechts een recente uitvinding is, een nog geen tweehonderd jaar oude gestalte, een kleine plooi in onze kennis, en dat hij weer zal verdwijnen zodra die kennis een nieuwe vorm zal hebben ontdekt.

Duidelijk is dat dit onderzoek in zekere zin een echo is van mijn plan om een geschiedenis van de waanzin in de klassieke periode te schrijven; het gaat uit van dezelfde geledingen in de tijd, het begint aan het einde van de renaissance en stuit omstreeks het begin van de negentiende eeuw op de drempel van een moderniteit die nog steeds niet achter ons ligt. Maar terwijl mijn onderzoek naar de geschiedenis van de waanzin zich richtte op de wijze waarop een cultuur in een massieve, algemene vorm het verschil kan definiëren dat haar inperkt, wil ik hier mijn aandacht richten op de wijze waarop een cultuur ervaart dat de dingen naast elkaar bestaan en komt tot de vaststelling van de tabel van hun verwantschappen en van de orde waarin ze moeten worden beschouwd. Het gaat in wezen om een geschiedenis van de gelijkenis: onder welke voorwaarden is het klassieke denken erin geslaagd tussen de dingen verbanden van overeenkomst of gelijkwaardigheid te leggen die dienen als basis en als rechtvaardiging voor woorden, classificaties en ruilpraktijken? Op grond van welk historisch *a priori* kon het grote dambord van afzonderlijke identiteiten worden gedefinieerd dat over de verwarde, onduidelijke, vage, anonieme en in zekere zin onverschillige ondergrond van de verschillen werd gelegd? De geschiedenis van de waanzin is de geschiedenis van het Andere – van iets wat tegelijk deel uitmaakt van en vreemd is aan een cultuur en dus moet worden uitgesloten (om het interne gevaar te bezweren), maar dan wel door het op te sluiten (om het anderszijn ervan te onderdrukken); terwijl de geschiedenis van de orde die aan de dingen wordt opgelegd de geschiedenis is van het Zelfde – van iets wat binnen een bepaalde cultuur tegelijk verspreid en onderling verwant is en dus door merktekens

onderscheiden en in identiteiten bijeengebracht moet worden.

En als we bedenken dat ziekte zowel wanorde is – het gevaarlijke anderszijn in het menselijk lichaam dat tot in het hart van het leven doordringt –, als een natuurverschijnsel dat zijn eigen regelmatigheden, overeenkomsten en typeringen kent, dan wordt duidelijk welke positie een archeologie van de medische blik zou kunnen bekleden. Van de grenservaring van het Andere tot de constituerende vormen van het medische weten en de idee van het Zelfde is alle weten uit de

16] klassieke periode, of beter gezegd, de drempel die ons scheidt van het klassieke denken en die onze moderniteit vormt, onderwerp van archeologische analyse. Op die drempel verscheen voor het eerst die merkwaardige gestalte van de kennis die mens heet en die een ruimte opende die volledig aan de menswetenschappen was voorbehouden. Door te proberen die ingrijpende denivellering van de westerse cultuur aan het licht te brengen, geef ik onze stilzwijgende, schijnbaar bewegingloze grond zijn breukvlakken, zijn instabiliteit en zijn scheuren terug; en het is dezelfde bodem die zich opnieuw onder onze voeten begint te roeren.